

THE USE OF RUSSIAN TERMS OF MILITARY VOCABULARY IN THE WORKS OF
I. YUSUPOV

Biymbetova Lapiza Dzhanabaevna

Higher category teacher of specialized boarding school No. 1,
Nukus city, Republic of Karakalpakstan

Annotatsiya: Ushbu maqolada I.Yusupov asarlarida qo'llanilgan lug'at tarkividagi o'zlashmalar, asosan rus tili va rus tili orqali kirib kelgan harbiy leksikaga oid terminlar tahlil qilingan. Bunda shoirning o'ziga xos so'z tanlash uslubi, obraz yasash mahorati asnosida o'rganilgan

Kalit so'zlar: qoraqalpoq tili, harbiy leksika, o'zlashma, lug'at tarkibi.

Аннотация: В данной статье анализируются заимствования, использованные в произведениях И. Юсупова, главным образом военная лексика и терминология, заимствованные из русского языка или проникшие через русский язык. Особое внимание уделяется своеобразию авторского словоупотребления, мастерству выбора лексических средств и созданию художественных образов.

Ключевые слова: каракалпакский язык, военная лексика, заимствование, словарный состав.

Abstract: This article analyzes the borrowings used in the works of I. Yusupov, with particular emphasis on military vocabulary and terminology borrowed from the Russian language or introduced through Russian. The study also examines the poet's distinctive word choice and his skill in creating artistic imagery.

Keywords: Karakalpak language, military vocabulary, borrowing, vocabulary.

Harbiy leksikadagi har bir so'z xalq tarixining guvohidir. Ayrim harbiy atamalar esa xalqning sevimli so'zlariga aylangan. Harbiy leksikani o'rganish orqali xalqimiz tarixi, mardligi va jasoratiga oid boy ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Harbiy leksika haqida yozilgan har bir ilmiy tadqiqot xalq tarixining ilgari o'rganilmagan yangi sahifalarini ochadi. Bu haqida filologiya fanlari nomzodi, olim U. Dawletova quyidagicha ta'kidlaydi: "Lug'at tarkibimizning muayyan qismini qoraqalpoq xalqining harbiy san'ati va jangchilik mahorati haqida ma'lumot beruvchi harbiy so'zlar tashkil etadi. Qoraqalpoq tilining eng qadimiy qatlamlaridan biri bo'lgan harbiy leksika xalqimizning o'z ozodligi va erkinligi uchun olib borgan kurashlari hamda o'z yurtini tashqi dushmanlardan himoya qilish yo'lida olib borgan janglari natijasida yuzaga kelgan" [1, 67].

Qoraqalpoq tilidagi harbiy terminlar haqida dastlabki ilmiy maqola muallifi D. S. Nasirov hisoblanadi. Keyinchalik A. Umarov va A. Bekbergenov muallifligida "Ruscha-qoraqalpoqcha harbiy terminlarning qisqacha lug'ati" nomli qo'llanma nashr etilgan. Ushbu lug'atda harbiy xizmatga ketayotgan yigitlar uchun zarur bo'lgan harbiy muloqot va buyruqlar ruscha-qoraqalpoqcha alifbo tartibida berilgan. Harbiy terminlarni maxsus tadqiq etgan olim U. Dawletova bo'lib, u 1994-yilda "Qoraqalpoq tilida harbiy leksika" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Olimaning tadqiqotida qoraqalpoq tilidagi qadimgi harbiy so'zlar folklor namunalarida tahlil qilingan. Tadqiqotning qimmat shundaki, unda harbiy terminlarning kelib chiqishi, turkiy tillarda qo'llanishi va yasaliş usullari chuqur tahlil etilgan.

Qoraqalpoq tili harbiy leksikasi tarkibidagi rus va rus tili orqali boshqa tillardan kirgan so'zlarning paydo bo'lishini asosan ikki davrga ajratib o'rganish mumkin.

Birinchi davr — qoraqalpoqlarning Rossiya tasarrufiga o'tgan davridan Oktabr inqilobigacha bo'lgan davr. Bu davrda o'zlashgan harbiy so'zlarga ofitser (ápisер), harbiy (wayinniy), povestka (fáweská), oxrana (axran) va boshqa so'zlar kiradi. Ushbu birliklar XVIII–XX asrlarga oid qoraqalpoq xalqining yuridik mazmundagi hujjatlarida uchraydi

Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation – SICMRI 2026

[4.105–111]. Ko‘rinib turibdiki, birinchi davrda o‘zlashgan so‘zlarning barchasi fonetik o‘zgarishga uchragan.

I. Yusupov ham o‘z asarlarida davr ruhini aks ettirishda harbiy leksikadan unumli foydalangan. U harbiy leksikaga oid rus o‘zlashmalarini quyidagicha qo‘llaydi:

Men háwes etpeymen onín ómirin,

*Uristan qaytti tánde **oskolka** menen* ("Eki jo'l").

Shuningdek, I. Yusupov harbiy leksikaga oid rus o‘zlashmalarini uslubiy maqsadda ham qo‘llaydi:

*Garrılıq degen **general***

Kimlerge ne ótpey júr ("Házil").

*Qaysar qurğaqshılıq shól **armiyası*** ("Arasatlı gúz").

General — harbiy unvonlarning eng yuqorisi. Shoir inson umrining eng yuksak cho‘qqisi bo‘lgan qarilikni generalga qiyoslab tasvirlagan. Ikkinchi misolda esa **armiya** so‘zi badiiy tasvir vositasi sifatida qo‘llanib, qurg‘oqchilikni katta armiyaga o‘xshatish orqali kuchli uslubiy ta’sir hosil qilgan.

Rus tili lug‘atlarida "**armiya**" so‘zi quyidagi ma’nolarda izohlanadi: 1. Davlat qurolli kuchlarining majmui; 2. Qo‘shin; 3. Bir necha korpus yoki diviziyadan tashkil topgan yirik harbiy birlik; 4. Biror sohaning juda katta guruhi.

Turkiy tillarda esa bu so‘zning ma’nosi yanada kengaygan. Masalan, ruscha-o‘zbekcha lug‘atda faqat bitta ma’nosi berilgan. I. Yusupov esa cho‘lni ulkan armiyaga qiyoslaydi.

Ricarday túsken sínga

Ótine menen ómir sennen ("Tilek").

*Bul kewilli jaw júrekli **serjanttn***

*"Bulbil" der eken **polkta** laqabin* ("Bulbil uyası").

*Eki **oficer** ana jerde,*

Kúlimlep zer ramazannan ("Shetkeridegi qáte").

Qoraqalpoq tilining izohli lug‘atida **serjant** — "militsiya va armiyadagi eng quyi qo‘mondonlik unvoni va shu unvonga ega shaxs", **ofitser** esa — "armiya va flotda qo‘mondonlik lavozimida xizmat qiluvchi harbiy unvon egasi" deb izohlanadi. Shoir bu birliklardan asar qahramonlarining obrazini yaratishda foydalangan.

***Soldat** bol dese belge qayıs buwdın,*

Erlik is azamatlıq arın bolıp ("Jigittiń jetpis kóklemi").

*Iliwli turğan **pistolet**,*

Oqlawlı shıǵar kek penen ("Lermontov turğan úyde").

Nelardı kórmegen bul adam balası

*"**Bombadan** qıyraǵan awıl-qalası"* ("Bulbil uyası").

Pistolet - yaqin masofadan o‘q otishga mo‘ljallangan qisqa stvolli qurol. **Bomba** esa portlovchi jangovar snaryadni anglatadi.

Ushbu misollarda **bomba** va **pistolet** so‘zlari o‘zining to‘g‘ri ma’nosida qo‘llanib, she’rning ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilgan.

Politsiya fransuz tilidan kirgan so‘z bo‘lib, davlat boshqaruvi va jamoat tartibini saqlovchi organ ma’nosini bildiradi. Turli mamlakatlarda uning vazifalari turlicha bo‘lsa-da, asosiy funksiyasi jamoat xavfsizligini ta’minlash hamda jinoyat va huquqbuzarliklarning oldini olishdir. Bu so‘z qoraqalpoq tilida **militsiya** so‘zi bilan ma’nodosh bo‘lib, kundalik nutqda keng qo‘llanadi.

*"**Policiya** bola almas sud gúwası"*

Dep sol waqta zal qozǵalar guńgirlep, ("Kim-kimdi sudlap atır",)

Jas "urıǵa" olja tilep, misqıllap,

***Milicioner** ótip ketti qasımnan.* ("Tuńǵısh muhabbat qosıqları".)

*Sol **GAI** ler búgin qırǵız jollarında*

*Kúlimlep Wahidovqa **chest beredi.*** ("Tórtlik")

Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation – SICMRI 2026

GAI (Davlat avtomobil inspeksiyasi) rus tilidan o'zlashgan termin bo'lib, yo'l harakatini nazorat qilish, haydovchilik guvohnomalarini berish va yo'llarning holatini kuzatish bilan shug'ullanuvchi ichki ishlar organining bo'linmasini anglatadi. Hozirgi kunda rasmiy ravishda *Yo'l-patrul xizmati* deb yuritilsa-da, xalq tilida *GAI* shakli hanuz keng qo'llanib kelmoqda.

Umuman olganda, qoraqalpoq tili lug'at tarkibida harbiy unvonlar va harbiy xizmat darajalarini ifodalovchi so'zlar juda ko'p uchraydi. I. Yusupov o'z asarlarida xalqimizni tinch-totuv, farovon hayot kechirishga, ona Vatan va tug'ilib o'sgan yurt ozodligi hamda mustaqilligini himoya qilishga, yangi urushlar falokatining oldini olishga da'vat etuvchi ko'plab badiiy asarlar yaratgan.

Adabiyotlar:

1. Даўлетова У. Қарақалпақ тилиндеги әскерий лексика. -Нөкис 1994.
2. Насыров Д.С. Терминология в описаниях военных походов и битв в каракалпакском героическом эпосе. –Вестник КК ФАН УзССР, 1973, № 3.
3. Умаров А., Бекбергенов А. Краткий русско-каракалпакский словарь военных терминов. –Нукус.; «Каракалпакстан», 1988.
4. Хамидов Х. Ески қарақалпақ тилиниң жазба естеликлери. -Нөкис. 1985, 105-111-б.
5. Юсупов И. Ойлар, -Нөкис «Қарақалпақстан », 1960, 14-б.